DOI: <https://doi.org/10.32839/2304-5809/2019-1-65-25>

УДК 821.112.2Д-309

Кучер З.І., Багач І.Г.

Черкаський державний технологічний університет

ВИКОРИСТАННЯ МОРФОЛОГО-КАТЕГОРІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В ПРОЦЕСІ ПЕРЕКЛАДУ ХУДОЖНЬОГО ТВОРУ

Анотація. Досліджено особливості використання морфолого-категорійних трансформацій в процесі перекладу художнього твору. На основі порівняльного аналізу фактичного матеріалу, а саме роману Е.М. Ремарка «Тріумфальна арка» та його українського перекладу було виявлено такі морфолого-категорійні перекладацькі прийоми: калькування, додавання та вилучення граматичних елементів, заміна граматичних форм слова. В якості основних мотивів використання зазначених прийомів розглядаємо прагнення подолати розбіжності між системою і нормою мови оригіналу та перекладу. Окрім цього, такі прийоми як додавання, вилучення граматичних елементів та заміни граматичних форм можуть використовуватися для підсилення емоційного забарвлення тексту перекладу, а також задля конкретизації ситуації, яка зображується.

Ключові слова: переклад, перекладацька трансформація, мова оригіналу, мова перекладу, калькування, додавання, вилучення, система мови, норма мови.

Kucher Zoia, Bagach Iryna

Cherkasy State Technological University

THE USE OF MORPHOLOGICAL AND CATEGORICAL TRANSFORMATIONS IN THE PROCESS OF TRANSLATIONS OF AN ARTWORK

Summary. The peculiarities of the use of morphological and categorical transformations in the process of translation of an artwork are studied. In the process of comparative analyses of the actual material, namely the novel of "The Triumphal Arch" by E.M. Remarque and its Ukrainian translation, such morphological and categorical translation techniques as tracing, adding grammatical units, removing grammatical elements, and replacing grammatical forms of words were identified. The endeavor to overcome the differences between the system and the norm of the original language and the language of translation is considered the main motive for using the above-mentioned techniques. In addition, techniques such as adding, removing grammatical elements and replacing grammatical forms can be used to enhance the emotional coloring of the translation text, as well as to specify the situation that is portrayed.

Keywords: translation, translation transformation, the original language, the language of translation, tracing, adding, removing, the language system, the language norm.

Постановка проблеми. У сучасному перекладознавстві однією з головних та дискусійних проблем є визначення поняття «перекладацька трансформація», а також класифікація трансформацій та створення їхньої несуперечливої типології. У науковій літературі наявні численні тлумачення зазначеної дефініції та різноманітні спроби класифікації перекладацьких прийомів. З метою визначення перекладацьких трансформацій науковці обирають різні ключові слова, класифікуючи їх в залежності від своїх наукових поглядів, від розуміння сутності самого процесу перекладу та його моделювання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останнім часом вивченню перекладацького процесу приділяється велика увага теоретиками та практиками перекладу. Значна кількість вітчизняних та зарубіжних дослідників займалася вивченням цієї проблематики (Корунець І.В., Кияк Т.Р., Науменко А.М., Селіванова О.О., Казакова Т.А., Архипов А.Ф., Фітерман А.М., Левицька Т.Р., Рецкер Я.І., Швейцер О.Д., Латишев Л.К., Бархударов Л.С., Комісаров В.Н., Гарбовський М.К.).

Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, уточнюючи зміст, вкладений в поняття «перекладацька трансформація», слід враховувати той факт, що в сучасному перекладознавстві не існує єдиного визначення та єдиного підходу до розуміння сутності

цієї дефініції, а також класифікації різнотипових перекладацьких прийомів, які допомагають здійснювати процес перекладу.

Мета статті полягає в тому, щоб дослідити на фактичному матеріалі особливості використання морфолого-категорійних трансформацій в процесі перекладу художнього твору.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні в сучасному вітчизняному та зарубіжному перекладознавстві існує значна кількість класифікацій перекладацьких трансформацій, запропонованих різними авторами. Детально слід зупинитися на класифікаціях перекладацьких прийомів, які представлені в працях вітчизняних науковців. Український дослідник Корунець І.В. [4] називає трансформаційні прийоми типами перекладу та виокремлює наступні: 1) перекодування; 2) переклад на рівні слова / лексеми; 3) послівний переклад; 4) вільний описовий переклад / тлумачення.

Інша українська дослідниця Зорівчак Р.П. [2], розглядаючи проблему відтворення реалій, говорить не про переклад у буквальному розумінні, а про підбір семантико-стилістичного відповідника або трансляційне перейменування реалій. Авторка використовує наступні способи трансляційного перейменування реалій: 1) транскрипція (транслітерація); 2) гіперонімічне перейменування; 3) дескриптивна перифраза; 4) комбінована реномінація; 5) калькуван-

ня, повне та часткове; 6) міжмовна транспозиція на конотативному рівні; 7) метод уподібнення (субституція); 8) виявлення ситуативного відповідника (контекстуальний переклад); 9) контекстуальне розтлумачення (інтерпретація реалій) [2, с. 216].

У сучасному українському перекладознавстві існує досить нова типологія перекладацьких трансформацій, запропонована Селівановою О.О., яку вона розробила, спираючись на триаду мовного семіозису – семантики, синтактики та прагматики, оскільки переклад є перетворенням мовного продукту однієї семіотичної системи продуктом іншої, «орієнтованим на інтерпретанту свого адресата» [5, с. 456]. На думку Селіванової О.О., «розділити наведені три виміри семіозису як цілісного процесу вкрай важко, адже зміна форми зумовлює здебільшого і зміну смислу, модифікація прагматичного впливу також передбачає зміну форми та змісту повідомлення. Ураховуючи таку нероздільність, перекладацькі трансформації умовно діляться на формальні, формально-змістові, обумовлені специфікою мовних систем оригінального та перекладного текстів, а також контекстуальними та прагматичними факторами, та прагматичні, останні є також формально-змістовими» [5, с. 458].

Важливою в контексті запропонованого дослідження є думка українських дослідників Кияка Т.Р., Науменка А.М. та Огуя О.Д. [3], які зазначають, що мовним рівням мають відповідати рівні перекладу (фонетичний, морфологічний, лексичний, синтаксичний), а на кожному з цих рівнів представлені певні перекладацькі прийоми, а саме:

1) Фонетично-імітаційні трансформації – відповідності на рівні фонем, на найнижчому – вихідному фонетичному рівні, які використовуються при відтворенні реалії та інших запозичень, проявляються в звукоімітації та звуко-символізмі.

2) Морфолого-категорійні трансформації стосуються змін при відтворенні як словотвірних афіксів, так суто морфологічних категорій. На цьому рівні спостерігаються статистичні та динамічні відповідники на рівні морфем.

3) Лексико-семантичні трансформації за допомогою аналізу відповідного семантичного поля допомагають вибрати оптимальний варіант – значеннєві ізономи для перекладу значення полісемічного слова.

4) Синтаксико-реченнєві трансформації полягають у зміні синтаксичної структури висловлювання, зачіпають саме речення, завдяки яким

створюється текст перекладу, який відповідає нормі мови перекладу.

Грунтовно опрацювавши зазначену вище класифікацію перекладацьких трансформацій українських дослідників Кияка Т.Р., Науменка А.М., Огуя О.Д., беремо її за основу та виділяємо у межах їхнього розподілу такі перекладацькі прийоми, які, на нашу думку, використовуються в процесі перекладу саме на морфологічному рівні: калькування, додавання та вилучення граматичних елементів, заміна граматичних форм слова.

В процесі порівняльного аналізу фактичного матеріалу, а саме роману німецького письменника Е.М. Ремарка «Тріумфальна арка» та його українського перекладу, було виявлено усі вищезазначені перекладацькі прийоми та проаналізовано мотиви їх застосування. Як свідчать результати проведеного дослідження, використання прийому калькування у всіх нижченаведених прикладах вмотивоване прагненням подолати розбіжності між системою і нормою мови оригіналу та перекладу. Переважно за допомогою калькування перекладаються складні іменники, тому окрім калькування, застосовано прийом лексичного розгортання, оскільки німецькі композити, які за своєю формою є структурними екзотизмами, перекладаються українською мовою, як правило, словосполученням (табл. 1).

У нижченаведених прикладах в процесі перекладу було використано прийом додавання граматичних елементів, а саме: до тексту перекладу додано незмінні службові частини мови: модальні (підсиловально-видільні) частки *ж* (приклади 3, 5, 6, 9, 10), які підсилюють емоційне забарвлення речення, виражають почуття та ставлення того, хто говорить до висловленого. З цією метою використано вказівну модальну частку *он* у прикладі 2.

Задля конкретизації у прикладах 1, 4, 7, 8 у процесі перекладу було додано такі службові частини мови: прийменник *без*, прислівник *по-вашому*, сполучник *що* та особовий займенник *йй*.

Прийом додавання збільшує кількість слів, що в дає можливість конкретизувати ситуацію, до того ж, надається тональність повідомлення, наближуючи його до норм української мови (табл. 2).

Внаслідок використання прийому вилучення в процесі перекладу німецькомовного можуть вилучатися певні граматичні елементи, які, як правило, не входять в обсяг граматичних категорій української мови, а саме: артикли (означені та неозначені), префікси, які відокремлюються, прийменники, прислівники, допоміжні дієслова. Прийом вилучення як різновид морфолого-ка-

Таблиця 1

1. Ich werde es doch lieber aufschreiben, sagte er und zog einen Rezeptblock aus der Tasche (6, s. 61).	Краще я все-таки запишу, – сказав він, витягаючи з кишені блокнот із рецептами (7, с. 54).
2. Er war ein Refugie vom ersten Weltkrieg (6, s. 79).	Він був утікачем із часів першої світової війни (7, с. 63).
3. Das Leuchtzierblatt der Uhr schimmerte wie eine winzige, geborgte Sonne durch das Dunkel (6, s. 207).	Світловий циферблат годинника блищав у темряві, немов крихітне приховане сонце (7, с. 134).
4. Draußen riefen die Zeitungsjungen die Morgennachrichten aus (6, s. 212).	Надворі хлопчак, що продавали газети, вигукували ранкові новини (7, с. 137).
5. Das zerrissene Bein war voll Straßenschmutz (6, s. 213).	На розтрощену ногу налип вуличний бруд (7, с. 137).
6. Dicke Schweißperlen standen so plötzlich auf dem Gesicht, als hätte es darauf geregnet (6, s. 214).	На обличчі в хлопця раптом виступили краплі поту , ніби на нього бризнув дощ (7, с. 138).

Таблиця 2

1. Die Frau starrte ihn an (6, s. 5).	Жінка без тям дивилася на нього (7, с. 3).
2. So? – schnappte der Patron zurück (6, s. 49).	Он як ? – огризнувся господар (7, с. 52).
3. Gut. Wie Sie wollen (6, s. 45).	Що ж, ваша воля (7, с. 45).
4. Das ist wohl nichts, was (6, s. 53)?	Це, по-вашому, ніщо, га (7, с. 49)?
5. – Komm, sagte er ungeduldig (6, s. 37).	Ходи ж бо, ще раз нетерпляче сказав він (7, с. 41).
6. Sie können nichts tun (6, s. 55).	Ви ж однаково нічого не допоможете (7, с. 50).
7. Sicher nicht (6, s. 39).	Певне, що не здивувалася (7, с. 42).
8. Zurück zahlen (6, s. 199)?	Повернути їй (7, с. 129)?
9. Wenn schon (6, s. 39)?	Ну і що ж (7, с. 42)?
10. Was sonst (6, s. 100)?	А що ж (7, с. 75)?

тегорійних трансформацій визначається частотністю вживання, проте перекладач має звертати увагу на вмотивованість використання зазначеного прийому (табл. 3).

У вищенаведених прикладах 1, 2, 4, 6, 9, 10 використання прийому вилучення граматичних елементів вмотивовано розбіжностями між системою німецькою та українською мов. З метою досягнення адекватності в процесі перекладу вживано конструкції, які характерні для системи української мови, а саме вилучено відокремлений префікс *entlang* (приклад 1), артиклі *der* (приклад 4), *eine* (приклад 9), особовий займенник *Sie* (приклад 6), прийменники *ab*, *zu* (при-

клад 2), прислівник *hoch*, який виконує функцію відокремленого префіксу (приклад 10).

Вилучення числівника *beide* (приклад 3) вмотивовано прагнення перекладача конкретизувати ситуацію в залежності від контексту.

Вилучення граматичних елементів у прикладах 5, 7, 8 є наслідком зняття емоційного забарвлення конкретного відрізка оригіналу.

Розходження в обсязі граматичних категорій німецької та української мови спричиняє в процесі перекладу наявність різнотипових заміни граматичних форм, а саме: частини мови, числа, роду, часу, стану та способу, ступенів порівняння прикметників.

Таблиця 3

1. Das Taxi fuhr die Ruede Liège entlang (6, s. 253).	Таксі їхало вулицею Льеж (7, с. 160).
2. Fährst du ab und zu hin (6, s. 33)?	Ти до нього часом їдиш (7, с. 38)?
3. So lange werden wir beide noch Zeit haben (6, s. 38).	Ще встигнемо – і ви, і я (7, с. 41).
4. Der Arzt (6, s. 44).	Лікар (7, с. 44).
5. Was war los mit mir, Ravic (6, s. 192)?	Що зі мною було, Равіку (7, с. 126)?
6. Warten Sie (6, s. 197)!	Почекайте (7, с. 128)!
7. Aber ich werde ihr das schon beibringen (6, s. 199).	Та я її покажу (7, с. 129).
8. Wann habe ich denn etwas von ihr bekommen (6, s. 199)?	А коли я в неї щось брала (7, с. 129)?
9. Roger brachte eine Flasche (6, s. 201).	Роже приніс пляшку (7, с. 130).
10. Er schlug seinen Mantelkragen hoch und wandte sich zum Gehen (6, s. 7).	Він звів комір плаща й повернувся, щоб іти далі (7, с. 24).

Таблиця 4

1. Ravic nahm den scharf und aromatisch riechenden Apfelschnaps und stellte ihn behutsam vor die Frau (6, s. 11).	Равік узяв чарку яблучної горілки з гострим запахом і обережно поставив її перед жінкою (7, с. 27).
2. Ravic wartete eine Weile (6, s. 4).	Равік трохи почекав (7, с. 23).
3. Der Autolärm von der Straße bekam etwas Blechernes , als pralle er gegen eine Wand schwerer Luft, durch die er nur mühsam sickerte (6, s. 48).	Гудіння машин на вулиці зробилося якесь пронизливіше , ніби натикалося на стіну тиснутого повітря й насилу пробивалося крізь неї (7, с. 47).
4. Sind Sie einmal operiert worden (6, s. 35)?	Вас колись оперували (7, с. 40)?
5. Wenn sie auf Geld wartete, war es sehr einfach (6, s. 38).	Якщо вона чекає на гроші , то це дуже просто (7, с. 41).
6. Joan Madou. Gut. Ich werde das behalten. Er wußte, daß er es nicht behalten würde und daß er nicht nachfragen würde . Aber da er es wußte, wollte er den Schein aufrechterhalten (6, s. 61).	Джоан Мадю. Добре, я запам'ятаю. Він знав, що не запам'ятає і не навідається. А тому, що знав це, то намагався вдати щире бажання прийти знов (7, с. 54).
7. Sie wurden zwar regelmäßig von einem Amtsarzt untersucht ; aber der Besitzerin war das nicht genug (6, s. 74).	Хоч їх постійно оглядав муніципальний лікар, господині цього було мало (7, с. 61).
8. Du hättest höchstens versuchen können , ihn an einer Kreuzung unter die Autos zu stoßen. Aber das wäre auch unsicher gewesen . Er hätte mit ein paar Schrammen davonkommen können (6, s. 241).	Можна, зрештою, штовхнути його під машину десь на перехресті. Але теж не було б певності. Може, йому нічого й не сталося б, дістав би лише кілька шрамів, та й годі (7, с. 153).
9. Ravic fühlte plötzlich, daß er müde war (6, s. 7).	Равік раптом відчув, що він страшенно стомлений (7, с. 24).
10. Das ist schön, Eugenie. Und beruhigend (6, s. 23).	Чудово, Єжені. Аж на серці спокійніше стає (7, с. 33).

На основі нижченаведеного фактичного матеріалу можна зробити висновок, що заміні можуть підлягати різні граматичні форми слова, а саме: заміна частин мови (приклади 1, 2, 3), заміна стану (приклади 4, 7), заміна числа іменника (приклад 5), заміна способу (приклад 6, 8), заміна ступенів порівняння (приклад 9, 10).

Заміна частин мови, а саме словосполучення *aromatisch riechenden* (приклад 1) словосполученням *гострим запахом*, до складу якого входить іменник, вмотивовано прагненням подолати розбіжності між нормою двох мов. З такою ж метою частини мови було замінено у прикладі 2, оскільки німецькому іменнику *die Weile* відповідають словникові відповідники *якійсь час, недовго*, які не є іменниками. Ґрунтуючись на зазначених відповідниках, перекладач використовує прийом смислового узгодження, що призводить до заміни частини мови.

Заміна стану у прикладах 4, 7, числа (приклад 5) та способу (приклад 6) вмонтована прагненням перекладача використати граматичні

конструкції, які відповідають нормі української мови з метою досягнення адекватного перекладу.

З метою забарвлення тексту перекладу використано заміну ступенів порівняння прикметників у прикладах 9 та 10 (табл. 4).

Висновки. В процесі порівняльного аналізу оригінального німецькомовного тексту та його українського перекладу було виявлено такі прийоми морфолого-категорійних трансформацій, як калькування, додавання та вилучення граматичних елементів, заміни граматичних форм слова. В якості основних мотивів використання зазначених прийомів розглядаємо, в першу чергу, необхідність подолати розбіжності між системою та нормою мови оригіналу та перекладу. Окрім цього, такі прийоми як додавання, вилучення граматичних елементів та заміни граматичних форм можуть використовуватися для підсилення емоційного забарвлення тексту перекладу, або навпаки задля зняття забарвлення, а також з метою конкретизації ситуації, яка зображується.

Список літератури:

1. Бенямін В. Завдання перекладача // Хист і глузд: Перекладацький альманах. Харків: АКТА, 2011. С. 66-79.
2. Зорівчак Р.П. Реалія і переклад (на матеріалі англomовних перекладів української прози): Львів: Вид-во при Львів. ун-ті, 1989. 216 с.
3. Кияк Т.Р., Науменко А.М., Огуй О.Д. Теорія та практика перекладу (німецька мова): підручник. Вінниця: Нова книга, 2006. 596 с.
4. Корунець І.В. Вступ до перекладознавства: [підручник]. Вінниця: Нова Книга, 2008. 512 с.
5. Селіванова О.О. Світ свідомості в мові. Монографічне видання. – Черкаси: Ю. Чабаненко, 2012. 488 с.
6. Remarque E.M. Arc de Triomphe: Kiepenheuer & Witsch, 2007. 504 s.
7. Ремарк Е.М. Триумфальна арка: роман, пер. з нім. Є. Поповича. Харків: Фоліо, 2006. 415 с.